

Аляксандр Смолік (Мінск, Беларусь)

ЦІ ЧЫТАЎ ЯКУБ КОЛАС “ІСКРУ БОЖУЮ”?

У 1887 годзе, калі Кастусю Міцкевічу споўнілася 5 гадоў, у Маскве пабачыла свет кніга для пачатковага чытання “Іскра Божая”, аўтарам якой з’яўляецца наш славуты суайчыннік Іван Казіміравіч (Кузьміч) Кандрацьёў. Шкада, але сёння аб яго творчасці і жыцці ведаюць адзінкі беларусаў. Перш чым распавядаць аб чытанцы для дзяцей варта колькі слоў сказаць аб Іване Казіміравічу.

Нарадзіўся ён 9 (21) ліпеня 1849 г. у сяле Каловічы Вілейскага ўезда ў беднай сялянскай сям’і. Вучыўся ў Смаленскай школе ваенных кантаністаў (1856-1858), затым у фельчарскай школе пры Пецярбургскай медыка-хірургічнай акадэміі. З сярэдзіны 1860-х гадоў жыве ў Вільні, нейкі час працуе ў канцылярыі папярчцеля Віленскай навучальнай акругі. Захапляецца тэатрам, паэзіяй. Тут пачынаецца і яго літаратурная дзейнасць. У 1868 годзе ў “Віленскім весніку” былі апублікаваны яго першыя вершы.

У 1872 г. І.К. Кандрацьёў пераязджае ў Маскву, дзе пачынаецца зорны час пісьменніка з народа. Ён з галавой акупаецца ў літаратурнае жыццё Масквы. Працуе адначасова ў некалькіх рэдакцыях часопісаў і газет, выконвачы абавязкі сакратара, становіцца актыўнейшым удзельнікам літаратурна-музычнага гуртка, які стварыў Іван Сурыкаў для пісьменнікаў-самавучак з народа. Паэтычныя творы І.К. Кандрацьёва склалі два зборнікі “Думы и были” (1884) і “Под шум дубрав” (1897).

У маскоўскі перыяд ім створана значная колькасць драматычных твораў: п’есы “Разлучница”, “Легко отделался”, “Березовая гать”, аднаактных п’ес-“жартаў” “Воевода Волчий Хвост”, “На Плющихе”, “Ради копеечки” і інш.

З-пад яго пера выйшла шэраг шырока вядомых да нашага часу гістарычных раманаў: “Гуны”, “Драма на Лубяныцы”, “Раскольнічыя гнёзды”, “Салтычыха”. Апошні твор перавыдаваўся 5 разоў!

І.К. Кандрацьёў з’яўляецца аўтарам аб’ёмнага (звыш 700 с.) гістарычнага нарыса “Седая старина Москвы”, які перыядычна выдаецца і ў нашы дні вялікім тыражом (1999, 2006, 2008 г.). Ім напісаны гістарычны даведнік “Маскоўскі Крэмаль”.

На працягу ўсёй літаратурнай дзейнасці І. Кандрацьёў шмат і з натхненнем пісаў для дзяцей. У мастацкіх творах для іх, вучэбнай літаратуры, займальных дзіцячых дапаможніках творца паўстае перад намі не толькі як майстар слова, але перш за ўсё як чалавек, якога хвалюе лёс падростаючага пакалення, які шчыра імкнецца да таго, каб дзеці выраслі адукаванымі, выхаванымі, духоўна багатымі. У тэкстах

дзіячых твораў выразна адчуваецца абвостраная цікавасць да асобы дзіцяці, яго ўнутранага свету, паважлівыя адносіны да дзяцінства, якія сталі дамінантай яго мастацкай творчасці.

Творца разглядаў чытанне мастацкіх твораў як важнейшы элемент выхавання падростаючага пакалення ў шырокім сэнсе слова. Аналіз зместу кандрацьеўскай дзіцячай літаратуры сведчыць: пісьменнік быў перакананы, што эфектыўнасць працэсу навучання чытанню у многім залежыць не толькі ад спосабаў чытання, але і ад самога матэрыялу. Ён патрабавальна адносіўся да падбору тэкстаў, прапаноўваемых дзецям для чытання. Кандрацьевым складзены некалькі кніжак для пачатковага навучання. У фондах Расійскай дзяржаўнай бібліятэкі захоўваецца са статусам “рарытэтаў” кніжка для першапачатковага чытання “Искра Божия” [3]. Тэксталагічны аналіз твораў, уключаных у яе сведчыць: яны складаюцца з цікавых мастацкіх тэкстаў, каб выклікаць у маленькіх чытачоў ахвоту да іх чытання. Творы, якія прапаноўваліся для чытання закраналі ў дзяцей лепшыя струны іх душы, развівалі ўспягоднасць, гатоўнасць стаяць за грамадзянскія ідэалы, выхоўвалі спачуванне, маральную чуласць.

У якасці назвы ўзята народная прымаўка, што “грамата ёсць іскра боская”. Ужо назвай кніжкі аўтар прадвызначаў яе змест і характар, якія маюць этнаграфічны кантэкст. Чытанка складаецца з шасці раздзелаў, першы з іх прысвечаны рэлігіі. Кандрацьеў быў перакананы ў тым, што хрысціянская спадчына вядомае вялізарным патэнцыялам духоўна-маральнага выхавання асобы, так як умацоўвае душэўныя сілы дзяцей і здольна супрацьстаяць злу, дазваляе вызначыць каштоўнасныя жыццёвыя арыенціры. Тэксты ў творах, якія раскрываюць сутнасць праваслаўнай веры, значэнне малітвы, хрысціянскіх каштоўнасцей, даступныя разуменню дзяцей, напісаны яснай мовай.

Другі раздзел кнігі – “Гісторыя”, у які ўключаны тэксты з паданняў, былін, летапісаў, сачыненняў вядомых рускіх гісторыкаў, паэтычных і празаічных мастацкіх твораў знакамітых рускіх паэтаў, у тым ліку і Кандрацьева. Прачытанне тэкстаў, якія сабраў і ўключыў у гістарычны раздзел І. Кандрацьеў, сведчыць: аўтар ставіў за мэту выхаванне ў дзяцей любові да савёй Радзімы, свайго краю, павагі да сваіх герояў, патрыятызма, мужнасці і гатоўнасці абараняць яе цэласнасць і незалежнасць.

Творца ўсведамляў, што вялікае значэнне ў пазнанні дзецьмі аб’ектыўнага света палезыць прыродзе. Па гэтаму трэці раздзел чытанкі называецца “Прырода”. Пісьменнік знаёміць дзяцей з флорай і фаўнай Расіі, тлумачыць для чаго чалавеку патрэбен лес, вада, палявыя і лугавыя расліны. Шэраг параграфаў раздзела прысвечаны порам года,

насякомым, птушкам і зьярам. Кандрацеў уводзіць дзяцей ў дзівосны свет фаўны, вобразна, праўдзiва і пераканаўча перадае таемнае жыццё дзікіх жывёл, іх павадкі. Творамі М. Карамзіна, І. Нікіціна, А. Пушкіна, Ф. Тютчава пісьменнік дакладна перадае стан душы чалавека, яго яднанне з прыродай.

Цікавы і даступны раздзел “Геаграфія”. Аўтар чытанкі ярка, эмацыянальна і захапляльна распавядае аб жыцці, занятках, побыце розных народаў, якія насяляюць пэўныя рэгіёны Расіі, паказвае адрозненні ў кліматычных і прыродных умовах. Кандрацеў кожнаму рэгіёну (Паўночны, Паўднёвы, Заходні, Маларосія, Фінляндыя) прысвячае асобны нарыс. У нарысах пераважае сацыяльная тэматыка. Пісьменнік звяртае ўвагу дзяцей на ўмовы жыцця народаў, уваходзіўшых у склад імперыі.

Асабліва сацыяльна-эканамічныя праблемы адчуваюцца ў тэкстах пятага раздзела “Промыслы”. Творца лічыў неабходным не толькі даць дзецям асновы навуковых ведаў аб грамадскай вытворчасці, але навучыць дзяцей любіць працу, асэнсоўваць матывы працоўнай дзейнасці. Аўтар чытанкі імкнецца закінуць у іх сэрцы іскру любові да працы, зацікавіць дзяцей прыгажосцю самой працоўнай дзейнасці. Пісьменнік сцісла, зразумелай для дзяцей мовай знаёміць чытача з керамічнай, шкляной, скураной, металургічнай, хімічнай вытворчасцю.

Усе раздзелы кніжкі насычаны творамі славянскай вуснай народнай творчасці: казкамі, народнымі апавяданнямі, песнямі, байкам, гумарам, загадкамі, прымаўкамі, якія праслаўляюць жыццёвую сілу чалавека, свярджаюць веру ў яго перамогу над сіламі зла. Вусная народная творчасць як бы паэтызавала тое, аб чым ішла размова ў праявітых нарысах. Пры гэтым лагічная думка дзяцей зрасталася з цудоўным паэтычным вобразам, развіццё розума ішло поруч з развіццём фантазіі і пачуцця. Аўтар чытанкі апеліраваў не толькі да дзіцячага розуму, але абапіраўся і на ўяўленні і пачуцці дзяцей.

На наш погляд, мудрая, ясная, захапляльная кніга для пачатковага чытання, напісаная нашым таленавітым суайчыннікам, адкрыла не аднаму пакаленню людзей розных нацыянальнасцей цудоўны, поўны таямніц свет прыроды, грамадства і культуры. Думаецца, што па ёй у свой час вучыўся чытаць і Якуб Колас. Ці не пра яе распавядае паэт у паэме “Новая зямля” (раздзел “Начаткі”)? Менавіта па “Начатках” вучыліся дзеці лясніка Міхала грамаце, асновам рэлігійных ведаў. Паэт маляўніча апісвае складанасці засваення закона божага Алесям: “У законе божым, як у лесе, / Не цяміў хлопец нічагутка... / – Згарэлі б вы былі, “начаткі”! / Парву нашчэнт вас, небажаткі!..” [2]. Безумоўна, у перыяд навучання ў Нясвіжскай настаўніцкай семінары, дзе навучанне

вялося па расійскіх праграмах і падручніках, выкладчыкі знаёмлі Я. Коласа з вучэбнымі дапаможнікамі, па якіх ажыццяўлялася навучанне ў народных школах. Аналіз экзаменнага спіса навучэнцаў трэцяга класа семінарыі за 1901–1902 вучэбны год сведчыць, што Міцкевіч Канстанцін меў па педагогіцы высокія адзнакі (3,5; 4; 5). Чытанка “Іскра Божая”, дапушчаная расійскай цензурай як вучэбнае выданне, без сумніву выкарыстоўвалася пры выкладанні асноў педагогікі як прыклад падручніка для народных школ. Можна меркаваць, што разглядаемая кандрацьеўская кніга навяла Я. Коласа на думку стварыць для дзетак беларусаў падобную чытанку. Тэксталагічны аналіз коласаўскага “Другога чытання для дзяцей беларусаў” [1, 213–284] і кандрацьеўскай “Іскры Божай” дае падставу меркаваць, што структурна чытанка Коласа вельмі падобна да кнігі для пачатковага чытання. Тэкст “Другога чытання...” тэматычна таксама падзелены на шэраг раздзелаў. Толькі ў коласаўскай чытанцы адсутнічае раздзел “Рэлігія”, яе змест мае больш выражаны свецкі і сацыяльны характар. Так, раздзелы “Палеская вёска”, “Летняя раніца ў вёсцы”, “Зіма ў вёсцы” прысвечаны творам аб працы чалавека, гаротным жыцці сялян.

Разнастайныя па тэматыцы тэксты раздзела “Прырода” згрупіраваны Я. Коласам па канкрэтных тэмах. Першая частка коласаўскай чытанкі “Апавяданні” адлюстроўвае важнейшыя прыкметы чатырох пораў года. Для вясны, тлумачыць Я. Колас, характэрны разліў рэк, прылёт птушак. Лета адметна хуткім ростам збажыны, гародніны, садавіны, частымі навалыніцамі, крапатлівай сялянскай працай у полі, нарыхтоўкай грыбоў і ягад. Восень прыносіць людзям новыя клопаты, трэба звесці ў гумны сабраны ураджай, падрыхтавацца да халоднай працяглай зімы. Значную ўвагу адводзіць пісьменнік заняткам у школе, якія пачынаюцца з надыходам восені. Сем нарысаў прысвячае аўтар чытанкі зіме. У іх распавядаецца не толькі аб зменах у прыродзе, але Колас знаёміць дзяцей з відамі працоўнай дзейнасці, побытам, зімовымі святамі. Асабліва маляўніча апісвае пісьменнік калядны вечар у апавяданні “Куцця”. Такім чынам, як і ў чытанцы І. Кандрацьева ў коласаўскай чытанцы вядзецца размова з дзецьмі аб зменах у прыродзе ў пэўны перыяд года малюнкам прыроды, жыцці расліннага і жывёльнага свету, клопатах сялян.

Амаль ва ўсіх раздзелах “Другога чытання...” маецца значная колькасць апавяданняў і мастацка апрацаваных фальклорных твораў, з дапамогай якіх Я. Колас апісвае сельскі побыт, адметнасці беларускай прыроды, яе характэрныя рысы. Як і Кандрацьеў аўтар чытанкі для дзяцей беларусаў увёў у яе шмат апрацаваных ім казак, якія характарызуюцца лагічнасцю кампазіцыі, выразнасцю асноўных канфліктаў, яснасцю

стылю, прастатой мовы. Апошні раздзел “Другога чытання...” так і называецца “Казкі”, дзе змешчана 14 казак пра жывёл, што адпавядае ўзроставым асаблівасцям дзяцей. У іх створаны вобразы-тыпы жывел, якія выступаюць носьбітамі пэўных якасцей людзей. Вобразы-тыпы жывел у апрацаваных Я. Коласам казках вельмі выразныя, выпісаны да дробязей, кампазіцыя стройная і разам з тым надзвычай мэтанакіравана. У казках гэтага віду ярка выяўляецца іх выхаваўчая інтэнцыя. На наш погляд, у коласаўскіх казках у якасці дамінуючага фактара выступаюць з’явы рэчаіснасці, а таксама вынікаючыя з ментальных устаноў стрэатыпы калектыўных уяўленняў аб прыродным і сацыяльным свеце.

Аналіз тэкстаў “Іскры Божай” і “Другога чытання для дзяцей беларусаў” сведчыць, што вусная народная творчасць як бы паэтызавала тое, аб чым распавядалі аўтары ў празаічных нарысах. Казкі, паданні, загадкі спрыялі зрастанню думка дзяцей з цудоўным паэтычным вобразам, развіццю розума поруч з развіццём фантазіі і пачуцця. Творцы чытанак апеліравалі не толькі да здзіцячага розуму, але абапіраліся і на ўяўленні і пачуцці дзяцей.

Даследчыкі педагагічнай спадчыны Я. Коласа (І.А. Алісіевіч С.В. Снапкоўская, В.М. Радзіёнаў, Л.І. Храпунова) лічаць, што Я. Колас пры напісанні чытанкі для дзяцей беларусаў у асноўным абапіраўся на вопыт К.Д. Ушынскага, які ў 1860-х гадах напісаў дапаможнікі для пачатковай адукацыі “Дзіцячы свет” і “Роднае слова”, якія былі забаронены цензурай і не выкарыстоўваліся ў дарэвалюцыйнай школе. Безумоўна, Я. Колас мог пазнаёміцца з імі і выкарыстаць шэраг агульнапедагагічных і дыдактычных ідэй К.Д. Ушынскага. Кнігу І.К. Кандрацьева яны не аналізуюць па прычыне адсутнасці ў іх звестак аб ёй. Глыбокае даследванне педагагагічнай спадчыны славутага беларуса дае ўсе падставы меркаваць, што Я. Колас улічваў і дыдактычны вопыт І. Кандрацьева.

Літаратура:

1. Колас, Я. Збор твораў: у 14 т. Том 4. Апавяданні 1906–1917 гг. / Я. Колас. – Мінск: “Маст. літ.”, 1973. – С. 213-284.
2. Колас, Я. Збор твораў: у 14 т. Том 6. Паэмы “Новая зямля, “Сымон-музыка“ / Я. Колас. – Мінск: ” Маст. літ.”, 1974. – 624 с. з іл.
3. Кондратьев, И.К. Искра Божия. Книга для начального чтения / И.К. Кондратьев. – Москва: Издание П. И. Щеглова, 1887. – 224 с.